

UDK: 324(497.5 Sisač) »1921/1940«
342.8(497.5 Sisač)»1921/1940«
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 15. VIII. 1996.

Parlamentarni izbori i stranačke borbe na sisačkom području između dva rata

HRVOJE MATKOVIĆ
Sveučilišni profesor u mirovini, Zagreb

Između dva svjetska rata u Sisku i okolici djelovalo je više političkih stranaka. Zastupale su različite programe, a njihove organizacije bile su sastavni dijelovi stranaka čija su vodstva bila u Zagrebu i Beogradu. Njihov utjecaj i politička snaga pouzdano se mogu ustanoviti tek po rezultatima koje su postizavale na izborima za Narodnu skupštinu. U ovom prilogu upravo je obrađeno sudjelovanje političkih stranaka u skupštinskim izborima u sisačkoj izbornoj jedinici, a oni su se u jugoslavenskoj državi između dva rata održali sedam puta. Po izbornim rezultatima može se zaključiti da se velika većina birača Siska i okolice izjašnjavala za federalizam, a protiv unitarizma i velikosrpske hegemonije.

Političke stranke u jugoslavenskoj državi između dva svjetska rata imale su značajnu ulogu u političkom životu zemlje i to ne samo u parlamentu, nego i izvan njega. Njihovi programi odražavali su gledišta pojedinih nacionalnih i društvenih skupina i izražavali su svu složenost unutarnjeg političkog života države. I u Sisku i njegovoj okolici između 1918. i 1941. godine djelovale su mnoge političke stranke kao segmenti većih stranačkih organizacija, koje su imale svoja sjedišta izvan Siska (u Zagrebu ili Beogradu). Stoga je i aktivnost političkih stranaka u Sisku u uskoj vezi s aktivnošću pojedinih stranaka u širim razmjerima, s tim što su se u toj aktivnosti odražavali i svi lokalni problemi i sučeljavanja. Njihovo stvarno značenje i uloga na tom području najbolje se mogu procijeniti po rezultatima izbora za Narodnu skupštinu. Zato ćemo u ovom prilogu i obraditi sudjelovanje političkih stranaka na skupštinskim izborima i njihove rezultate u gradu Sisku i njegovoj okolici, i to u razdoblju između dva svjetska rata.

* * *

Nakon proglašenja ujedinjenja 1. prosinca 1918. prioritetni zadatak državne politike bio je donošenje ustava novostvorene jugoslavenske države. Ipak, to nije uslijedilo tako brzo kako se očekivalo. Kraljevim ukazom izbori za Konstituantu raspisani su tek za 28. studenoga 1920. godine. Bila je to prva prilika za odmjeravanje snaga političkih stranaka i utvrđivanje njihova stvarnog utjecaja na biračke mase. Mada su se u izbornim proglašima i agitaciji navodili ekonomski i socijalni problemi (agrarna reforma, porezi i dr.), glavno mjesto u istu-

panju svih stranaka bilo je određivanje prema problemu uređenja države. To je bio glavni sadržaj svih stranačkih skupova i u sisačkoj izbornoj jedinici.

Na sisačkom području bila je jedna izborna jedinica, koja je obuhvaćala administrativni kotar Sisak.¹ Osim općine Sisak (grad i predgrađa Galdovo i Caprag), u sastav sisačke izborne jedinice ulazila su i sela: Žažina, Gušće, Sela, Kratečko, Palanjak, Setuš, Martinska Ves, Željezno, Lekenik, Peščenica, Topolovac, Prelošćica i Letovanić. Za izbornu borbu bilo je prijavljeno devet stranačkih lista. Svoje kandidate istakle su Hrvatska pučka seljačka stranka, Hrvatska zajednica, Hrvatska stranka prava, Hrvatska pučka stranka, Radikalna stranka, Demokratska stranka, Komunistička partija Jugoslavije, Socijalistička stranka, te lista nazvana Seljačka snaga.

Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) nije priznavala prvoprosinački akt o ujedinjenju s obrazloženjem da taj akt nije bio izraz volje hrvatskog naroda. Stranka je isticala pravo nacionalnog samoodređenja na osnovi kojega bi hrvatski narod ostvario svoju nezavisnu, mirotvornu republiku u okviru Jugoslavije kao saveza država. HPSS je ušao u predizbornu borbu bez svog predsjednika Stjepana Radića, koji je neposredno uoči početka izborne kampanje bio osuđen na kaznu zatvora u političkom procesu nakon govora na skupštini svoje stranke upravo u Sisku.²

Hrvatska zajednica objavila je svoj izborni program mjesec dana prije izbora. U izbornom proglasu traži »da se Jugoslavija, Kraljevina SHS, uredi kao ustavna parlamentarna monarhija s federativnim unutarnjim ustrojstvom«³ tako da pojedini njeni dijelovi imaju svoje uprave i zakonodavstvo. Hrvatska zajednica se do tada izjašnjavala za unitarnu državu, pa su se njen izborni program i opredjeljivanje za federalizam iskazali kao rezultat produbijivanja političke krize izazvane politikom centralizacije koja se u praksi već provodila.⁴

Hrvatska pučka stranka zasnivala je svoj program na kršćanskim načelima koja bi morala biti temelj cijelog javnog života. Značajnu ulogu u vodstvu stranke imao je katolički laikat. Stranka je isticala hrvatsku nacionalnost i suprotstavljala se unitarističkoj koncepciji. U pogledu uređenja države zastupala je autonomizam, tj. »pokrajinsku autonomiju«, čemu nije pridavala federalistički karakter.

Hrvatska stranka prava odlučno se protivila stvaranju jugoslavenske države. Njen program tražio je samostalnu hrvatsku državu na temelju hrvatskog državnog prava, pa se protivila bilo kakvom sporazumijevanju s Beogradom i bilo kakvoj vezi Hrvatske sa Srbijom.

Radikalna stranka je najviše polagala na stranačku tradiciju, pa su zato njeni kandidati na predizbornim skupovima veliku pozornost posvećivali histo-

¹ Prema izbornom zakonu cijela je država bila podijeljena na izborne jedinice i to tako da se na svakih 30.000 stanovnika birao jedan narodni poslanik. Izborni zakon je donijelo Privremeno narodno predstavništvo. Vidi Slobodan Jovanović, *Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, 1924., 27.

² Hrvoje Matković, Stjepan Radić u izbornoj 1920. godini, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3/1992.

³ *Hrvat*, 28. X. 1920.

rijatu stranke i redovito su isticali »velike zasluge« radikala za stvar oslobođenja i ujedinjenja zemlje. Zauzimali su se za centralističko uređenje države, protiveći se istodobno jedinstvenoj jugoslavenskoj naciji. Stranka se predstavljala kao zaštitnik srpskih nacionalnih interesa.

Demokratska stranka se izjašnjavala za jedinstvenu državu »bez ikakvih plemenskih, vjerskih i pokrajinskih razlika« i za strogi centralizam. Osnovica takvog programa je ideja o jedinstvenom jugoslavenskom narodu. Mada su se i radikali zauzimali za centralističko uređenje, njihovo je polazište bilo osiguranje srpske prevlasti. Za demokrate je centralizam bio garancija očuvanja jedinstvene jugoslavenske nacije. Svetozar Pribičević, demokratski prvak, u svojim je istupanjima upozoravao da je stvaranje velikih oblasti opasnost za državnu cjelinu, ali je istodobno upozoravao da rascjep države prijeti i od ideje Velike Srbije.⁵

Komunistička partija Jugoslavije imala je u svom programu na prvom mjestu revolucionarnu promjenu društvenog sustava. Za razliku od građanskih stranaka, ona ne ulazi u izbornu borbu radi osvajanja vlasti, nego da izbore iskoristi za širenje revolucionarnih ideja. Ustavotvorna skupština za komuniste je samo epizoda u borbi za obaranje kapitalizma. Njihove izborne parole bile su »za sovjetsku republiku, za revoluciju, za komunizam«.

Neposredno uoči izbora od KPJ se odvojila grupa *socijaldemokrata*, koji se zalažu za socijalističko društvo, ali koje treba izabrati korekcijama građanskog društva, a ne revolucijom. Oni najavljuju da će se u Narodnoj skupštini boriti za demokraciju, te smatraju da je republikanski oblik države bitan uvjet za njeno ostvarenje.

Odaziv birača na izborima za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine u sisačkoj izornoj jedinici bio je vrlo dobar. Od 8993 ukupno upisana birača glasovanju je pristupio 7471 birač, što iznosi 83,06 posto. U samom gradu Sisku (s Galdovom i Capragom) odaziv je bio nešto slabiji, pa je od 1806 upisanih birača glasovanju pristupilo njih 1219.

Rezultate izbora za Ustavotvornu skupštinu u sisačkom kraju pokazuje sljedeća tablica:⁶

⁴ O tome vidi više Hrvoje Matković, *Hrvatska zajednica – prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji*, Zbornik »Istorija XX veka«, sv. V, Beograd, 1963.

⁵ *Narodno jedinstvo*, organ Demokratske stranke za Liku, Gospić, 4. XI. 1920, Svetozar Pribičević – Pismo biračima.

⁶ *Sisački glas*, 49/5. XII. 1920.

Glasačko mjesto	Demokrati	Klerikalci	Komunisti	Socijalisti	Radikali	Hrvatska zajednica	HPSS (radićevci)	Pravaši	Seljačka snaga	Ukupno glasovalo	Ukupno upisanih	Nije glasovalo
Sisak	239	6	165	347	15	308	124	10	5	1219	1806	587
Gušće	28	1	–	18	–	8	461	4	5	525	598	73
Kratečko	25	3	1	2	–	7	324	–	6	368	501	133
Lekenik	2	–	–	4	1	7	322	1	1	338	375	37
Peščenica	2	4	1	12	–	10	383	1	1	414	453	39
Letovanić	16	1	–	2	10	6	424	1	10	540	760	220
Martinska Ves	–	3	–	–	–	–	627	1	2	633	694	61
Željezno Desno	–	–	–	–	1	4	454	1	1	461	511	50
Palanjek	7	–	–	20	–	3	585	1	1	617	677	60
Setuš	1	–	–	1	1	6	368	2	4	383	397	14
Sela	6	1	8	75	–	13	460	3	14	580	632	52
Žažina	6	5	3	12	–	12	621	2	2	633	720	57
Topolovac	21	3	8	19	2	6	249	1	7	314	431	115
Preloščica	2	19	–	1	–	2	399	–	1	414	438	24
Ukupno	355	46	186	513	30	392	5861	28	60	7471	8993	1522

Ukupni rezultat pokazuje premoćnu pobjedu Radićeva HPSS-a (5861 glas). Za narodnog poslanika sisačke izborne jedinice bio je izabran kandidat te stranke *Jure Valečić*.⁷ Druga po redu, ali s mnogo manjim brojem glasova (513), bila je socijalistička lista, a za njom Hrvatska zajednica (392). Tek na četvrtom mjestu bili su Pribičevićevi demokrati (355), mada su uoči izbora najavljivali svoju veliku izbornu pobjedu. Radićeva lista premoćno je pobijedila u svim selima sisačkog kotara, što se može objasniti ne samo prihvatljivošću za selo njegova programa, nego i činjenicom da Radić potječe iz sisačkog kraja (rođen je 1871. u Trebarjevu Desnom kraj Martinske Vesi), pa je i njegova osobna popularnost među tamošnjim seljacima bila velika.

U samom gradu Sisku (s predgrađem Galdovom i Capragom) najviše glasova (347) dobila je socijalistička lista, dok je HPSS bio tek na četvrtom mjestu sa samo 124 glasa. Drugo mjesto zauzela je lista Hrvatske zajednice

⁷ Prema podacima u stranačkom listu *Dom Jure Valečić* potječe iz sela Purgarija kod Sv. Marije pod Okićem u kotaru Jastrebarsko. Odatle se preselio u Maslenjaču, kotar Daruvar, gdje je osnovao uzorno gospodarstvo. List ga predstavlja kao požrtvovnog i neumornog, skromnog i mirnog čovjeka, osjetljiva na nepravdu, a uz to dobrog govornika. – *Dom*, 35/10. VIII. 1927.

(308), a treće demokratska (239). Takav rezultat pokazuje da Stjepan Radić još nema podršku sisačkog građanskog sloja, koji je svoje glasove dao zajedničarima, demokratima i ostalim listama građanskih stranaka. Radništvo je pak glasalo za socijaliste i komuniste, dajući ipak prednost socijalistima. I u gradu je demokratska lista bila slabija od prethodnih predviđanja i najava sigurne pobjede u demokratskom tisku. Radikali, klerikanci, pravaši (frankovci) i lista Seljačka snaga ostali su marginalni činilac. Glavna bitka vodila se između dviju oprečnih programskih orijentacija: za federalizam (HPSS i Hrvatske zajednice) ili za unitarizam (Demokratska stranka), pa su rezultati izbora nedvojbeno potvrdili opredjeljivanje većine birača za federalizam. Pravaška koncepcija nije bila prihvaćena, što potvrđuje samo 28 dobivenih glasova (10 u gradu Sisku i 18 na selima).

Komentirajući izborne rezultate u sisačkoj izbornoj jedinici, demokratski organ nije mogao osporiti pobjedu HPSS-a i izbor njegovog kandidata za poslanika u Ustavotvornoj skupštini, pa se zato oborio na Radićevu tvrdnju da je »Banska Hrvatska od 28. studenoga 1920. po pravu seljačka republika«. »Banska Hrvatska«, piše list, »odnosno Hrvatska i Slavonija, nije republika, nego je danas i po pravu i stvarno područje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca«.⁸

Prema broju dobivenih mandata četiri najjače stranke u Ustavotvornoj skupštini bile su: Demokratska stranka (92 poslanička mjesta), Radikalna stranka (91), KPJ (58), HPSS (50).

U hrvatskim krajevima premoćnu većinu dobila je Radićeva HPSS, koja je odmah nakon izbora promijenila naziv u Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS). Mada se očekivala njezina afirmacija, osvajanje tako velikog broja mandata bilo je veliko iznenađenje. Hrvatske građanske stranke izgubile su legitimaciju političkog predstavnika hrvatskog naroda, pa je njihovu baštinu preuzela Radićeva stranka. Hrvatske biračke mase prihvatile su koncepciju anticentralizma, pa se tako spor oko unutarnjeg uređenja države sve više oštavao. Ni sisačko područje u tom pogledu nije bilo iznimka. Pobjeda radićevaca u sisačkoj izbornoj jedinici jasno je govorila o podršci većine stanovništva sisačkog kraja federalističkoj koncepciji države.

Kada je Ustavotvorna skupština započela raditi, u njoj nije bilo poslanika HRSS-a. Stjepan Radić se odlučio za bojkotiranje Skupštine. No, unatoč apstinenciji radićevaca, te odlaska iz Skupštine komunisti i još nekih manjih grupa, radikalno-demokratska vlada nije mogla osigurati većinu za izglasavanje svog nacrta ustava. Zato je raznim makinacijama pridobila poslanike Jugoslavenske muslimanske organizacije i Džemijeta da glasuju za njezin prijedlog, te je takvom korumpiranom većinom ustav i izglasan. Po datumu izglasavanja 28. lipnja 1921. (blagdan sv. Vida po pravoslavnom kalendaru) dobio je neformalni naziv *Vidovdanski ustav*.⁹ Njime je ozakonjen centralistički model unutarnjeg uređenja Kraljevine SHS.

⁸ *Sisački glas*, 51/19. XII. 1920. u članku »Protiv Radićeva zavođenja«.

⁹ O radu Ustavotvorne skupštine, nacrtima ustava, raspravi i donošenju ustava vidi Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, sv. 2 (1918–1929), Zagreb, 1989., 199.–211.; Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, sv. 1, Zagreb, 1961., 308.–352.; Hodimir Sirotković-Lujo Margetić, *Povijest država i prava naroda Jugoslavija*, Zagreb, 1988., 238. i dalje; Dragoslav Janković, *Vidovdanski ustav*, Zbornik »Iz istorije Jugoslavije«, Beograd, 1958., 182.–190.; Branislav Gligorićević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919–1929*, Beograd, 1979., 73.

* * *

Drugi skupštinski izbori u Kraljevini SHS bili su raspisani za 18. ožujka 1923. Opće prilike u kojima su održani razlikovale su se od onih 1920. godine, kada su se birali poslanici za Ustavotvornu skupštinu. To su bili prvi izbori nakon ustavnog ozakonjenja centralizma, pa se izborna borba vodila za njegovo očuvanje ili za promjenu državnog uređenja. Anticentralističke snage – a njihov najznačajniji dio bio je Radićev HRSS – u predizbornom istupanju tražile su novi politički smjer i izjašnjavale se za opoziv ili za reviziju ustava. Došlo je i do izmjena izbornog zakona, a te su izmjene trebale osigurati vladi sigurnu većinu u parlamentu. Zakon je, zapravo, pripremljen kad su radikali i demokrati bili zajedno u vladi. No, u vrijeme izbora u vladi više nije bilo demokrata, nego sami radikali (homogena radikalna vlada), pa su se novim izbornim propisima oni najviše i mogli okoristiti. Svetozar Pribičević – sada izvan vlade – i dalje je ustajao u obranu Vidovdanskog ustava i uspostavljenog centralističkog uređenja. Drugo krilo demokrata, oko Ljube Davidovića, bilo je sklono popustljivoj politici prema Hrvatima i sporazumijevanju s HRSS-om. Pribičevićeva grupa nastojala je spriječiti bilo kakvu suradnju s HRSS-om, koji je proglašavala »antidržavnom«, ocjenjujući sve njegove akcije kao djelatnost uperenu protiv interesa države. Pribičević je nastojao osigurati glasove Srba u Hrvatskoj, pa je isticao da samo centralističko uređenje može zaštititi njihov opstanak. U istupanju protiv HRSS-a Pribičevićevi demokrati su primjenjivali i terorističke metode, koristeći pri tome svoju organizaciju Orjuna (Organizacija jugoslavenskih nacionalista).¹⁰ Inače, još uvijek je postojalo formalno jedinstvo Demokratske stranke, što se manifestiralo i zajedničkim izbornim proglasom upućenim biračima, a kojega su potpisali svi poslanici stranke.

Radikalna stranka ušla je u izbornu borbu kao nepokolebljivi branilac ustava. U izbornom proglasu od 25. veljače 1923. vodstvo stranke ističe da je upravo zbog toga i raskinula vladinu koaliciju s Demokratskom strankom, u kojoj su se pojavila kolebanja u pogledu čuvanja ustavom stvorenog stanja.

HRSS je do parlamentarnih izbora 1923. bio u političkom savezu s Hrvatskom zajednicom i Hrvatskom strankom prava. Taj je savez nazvan *Hrvatski blok*, a djelovanje mu je započelo javnom porukom od 21. svibnja 1921. u vrijeme žučnih rasprava o centralističkom nacrtu ustava.¹¹ Međutim, Stjepan Radić je u studenom 1922. iz Bloka isključio Hrvatsku stranku prava, pa je ona na izborima 1923. istupila samostalno. Zatim je neposredno uoči izbora raskinuo i savez s Hrvatskom zajednicom. U izbornom proglasu HRSS-a ponovno je u prvom planu ostvarenje »hrvatske države kao seljačke republike«, s pozivanjem na pravo samoopredjeljenja uz isticanje pacifizma i čovječnosti. No, isticana je i težnja za sporazumom sa srpskim narodom, pa se biračima tumači da se republika može ostvariti samo parlamentarnom borbom.

¹⁰ Od većih akcija Orjuna posebno se ističe napad na zbor HRSS-a u Hrvatskoj Kostajnici 3. veljače 1923., kada je demolirano nekoliko kuća. Do još većeg sukoba došlo je na zboru HRSS-a 4. veljače 1923., kada je naoružana grupa orjunaša upotrijebila i vatreno oružje. – O izbornoj kampanji i teroru orjunaša vidi Branislav Gligorićević, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini SHS*, Beograd, 1970, 334.–345.

¹¹ O osnivanju i djelovanju Hrvatskog bloka vidi Hrvoje Matković, n. dj., 78. i dalje.

KPJ je bila zabranjena, ali je veliki uspjeh na izborima za Ustavotvornu skupštinu potaknuo njeno rukovodstvo da sudjeluje i na ovim izborima osnivanjem legalne političke stranke pod nazivom *Nezavisna radnička partija Jugoslavije* (NRPJ), koja je dobila legalnost sudskom odlukom tek 1. veljače 1923.

Socijaldemokrati su se od prosinca 1921. preobrazili u *Socijalističku partiju Jugoslavije*, koja je pridavala veliko značenje parlamentu, u kojem je trebalo ostvariti društveni preobražaj. U pitanju državnog uređenja socijalisti su bili protiv mijenjanja ustava, zauzimajući se za »jedinstvo naroda i države«.¹²

Od stranaka koje su sudjelovale u izbornom nadmetanju na sisačkom području valja zabilježiti i *Hrvatsku pučku stranku* (klerikalci), koja je u skupštini bila povezana sa Slovenskom ljudskom strankom i Bunjevačko-šokačkom strankom u parlamentarni klub pod nazivom Jugoslavenski klub.

Dok su u cijeloj državi bile postavljene ukupno 33 kandidatske liste, u sisačkoj izbornoj jedinici istaknuto ih je sedam. Predizborna aktivnost bila je vrlo živa. Stranke su održavale predizborne skupove i često u vrlo oštrim formulacijama napadale jedna drugu.

Rezultati skupštinskih izbora za sisačku izbornu jedinicu 1923. godine bili su sljedeći:¹³

Glasačko mjesto	Demo- krati	Kleri- kanci	Radi- kali	HRSS (radi- čevci)	Socija- listi	Pravaši	Komu- nisti
Sisak	3415	15	28	2	2	2	2
Gušće	30	1	–	540	1	1	6
Kratečko	51	1	1	362	–	–	5
Lekenik	1	1	–	367	–	–	2
Peščenica	5	8	2	406	1	–	–
Letovanić	21	–	2	570	2	–	4
Martinska Vcs	1	–	–	650	1	–	2
Željezno Desno	–	–	–	499	1	–	2
Palanjek	7	–	1	662	–	–	–
Setuš	2	–	–	401	1	–	1
Sela	9	1	2	605	10	1	6
Žažina	6	5	4	685	1	–	6
Topolovac	22	–	26	383	2	1	3
Preloščica	7	17	–	447	–	–	–
U k u p n o	502	49	66	7524	133	18	129

¹² Izborni proglas Socijalističke partije objavile su *Radničke novine* od 26. I. 1923.

¹³ *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine SHS održanih 18. III. 1923.* (redigirao dr. Laza M. Kostić), Beograd, 1924.

U uspoređi s izborima za Ustavotvornu skupštinu, sada su izostale liste Hrvatske zajednice i ona nazvana Seljačka snaga. Komunisti su nastupali kao Nezavisna radnička partija Jugoslavije. Glasačka mjesta su ostala ista, što olakšava usporedbe i utvrđivanje uspona ili pada pojedinih lista. Ukupni rezultat pokazuje apsolutnu premoć HRSS-a, koji je ovaj put izbio na prvo mjesto i u samom gradu Sisku. Dogodilo se to i u nekim drugim hrvatskim gradovima, pa taj podatak očito govori da je Stjepan Radić sa svojim federalističkim programom, sada pojačanim i naglašavanjem republikanizma, sve više zadobivao podršku i gradskog stanovništva, odnosno građanskog sloja. Pribičevićevi demokrati nešto su popravili svoj rezultat (1920. dobili su 355, a 1923. godine 502 glasa), ali je u ukupnom rezultatu to bilo daleko od nekog uspjeha, jer je Radićeva lista povećala svoju prednost od 5861 na 7524 glasa. Osjetan pad doživjela je socijalistička lista (sa 513 pala je na samo 133 glasa), a nazadovali su i komunisti (sa 186 pali su na 129 glasova za NRPJ). Sve ostale stranke koje su postavile svoje kandidatske liste u sisačkoj izbornoj jedinici ostale su marginalne kao i 1920. godine. Izborni rezultati pokazuju da se glavna borba vodila između Radićeva HRSS-a i Pribičevićeve Demokratske stranke, tj. između centralističke i federalističke orijentacije. U toj borbi federalizam je i za gradske i za seoske birače bio prihvatljiviji. Na ovim, drugim skupštinskim izborima glasanju u sisačkom kraju pristupilo je čak 90,45 posto od ukupnog broja birača, što svjedoči o velikom interesu stanovnika sisačkog kraja za političke prilike u zemlji, odnosno za budućnost Hrvatske u jugoslavenskoj državi.

Za narodnog poslanika izabran je kandidat HRSS-a *Mato Jagatić*, seljak iz Martinske Vesi.

* * *

Tijekom 1924. godine politički život u Kraljevini SHS bio je ispunjen mnogim značajnim događajima. Definitivni raskol u Demokratskoj stranci i Pribičevićevo osnivanje Samostalne demokratske stranke, osnivanje vlade sastavljene od radikala i te nove stranke (po stranačkim vođama Pašiću i Pribičeviću nazvana P-P vlada), pad te vlade i uspostava vlade opozicijskog bloka s Ljubom Davidovićem na čelu, povratak Stjepana Radića iz inozemstva (boravio je dulje vrijeme u Beču, Parizu, Londonu i Moskvi), obnova P-P vlade (5. studenoga 1924.) – događaji su koji govore o sve većem zaoštavanju borbe između centralističkih i anticentralističkih snaga. Na političkoj pozornici dominira ličnost Stjepana Radića (najzad je i Hrvatska zajednica – pod njegovim očitim utjecajem – donijela odluku o prihvaćanju republikanizma). Samo nekoliko dana nakon obnove P-P vlade potpisan je ukaz o raspuštanju Narodne skupštine i raspisivanju novih parlamentarnih izbora za dan 8. veljače 1925.

Sredinom prosinca 1924. u javnosti se sve češće spominje namjera vlade da protiv HRSS-a primijeni Zakon o zaštiti države, zbog njena »izjašnjavanja za tudinsku protudržavnu komunističku propagandu«. ¹⁴ Prijedlog je doista i podnesen na sjednici vlade 23. XII. 1924. i o tome je donesen i zaključak. Ipak je objavljen tek 1. siječnja 1925. pa su tada uslijedila i hapšenja prvaka HRSS-a. Uhapšen je i Stjepan Radić. Mada je HRSS stavljen pod Obznanu, vlada je ipak

¹⁴ Odnosi se na Stjepana Radića, koji je u Moskvi najavio pristupanje HRSS-a Seljačkoj internacionali, a ta je djelovala pod okriljem Kominterne.

dopustila da na raspisanim izborima i diskriminirana stranka postavi svoje kandidatske liste. Vlada se očito plašila reakcije opozicije u Hrvatskoj i nastojala je prikazati kao da njene mjere nisu uperene protiv Hrvata, nego da su poduzete radi obrane od vanjskog neprijatelja.

HRSS je ušao u izbornu borbu pod vrlo teškim uvjetima, jer se našao pod udarom režima koji je vodio oštru agitaciju ne samo protiv njegovih već poznatih programskih ciljeva, nego i protiv njegove inozemne aktivnosti, a k tome su njegove organizacije bile raspuštene i vodstvo je završilo u zatvoru.

Radikalna i Samostalna demokratska stranka (mada su se udružile u Nacionalni blok) samo su u nekim krajevima postavile zajedničke liste. Inače su nastupale samostalno. Ostale političke stranke istupale su oštro protiv režima, pa su u izbornoj agitaciji za pridobivanje birača manje postavljale pitanje državnog uređenja, a više su iznosile kritiku onoga što radi vlada. Zbog primjenjivanja nasilja u izbornoj kampanji opozicija je u prvi plan isticala borbu za demokraciju i parlamentarizam.

U novonastaloj situaciji i *Hrvatska zajednica* dobila je određeno značenje. Budući da se opredijelila za republikanizam, Stjepan Radić je pristao da na sljedećim izborima na listu HRSS-a primi i nekoliko prvaka Hrvatske zajednice. Čak je bilo predviđeno da u slučaju sudske zabrane liste HRSS-a Hrvatska zajednica postavi svoju listu, za koju će glasati i pristaše HRSS-a (do toga je došlo samo u tri izborna okruga).

Za predstojeće skupštinske izbore 1925. godine u sisačkom je izbornom okrugu bilo postavljeno čak 13 kandidatskih lista. HRSS je postavio dvije. Kandidat na prvoj listi bio je Jure Valečić, a na drugoj Mirko Neudorfer.¹⁵ Pored tako velikog broja kandidatskih lista i ovaj se put glavna borba vodila između Radićeva HRSS-a i Pribičevićeva SDS-a. Osnovni ton izbornoj agitaciji dale su upravo te dvije stranke. Pribičević je vjerovao da će ovaj put optužbama i prijetnjama demoralizirati Radićeve birače i da mu okolnost što su vodstvo HRSS-a i sam Stjepan Radić u zatvoru ide u prilog. Međutim, izborni rezultat dao je posve drugačiju sliku. HRSS je u cjelini postigao do tada svoj najveći uspjeh (532.000 glasova i 67 poslaničkih mjesta u Skupštini), a premoćno je pobijedio i u sisačkoj izbornoj jedinici. Za narodnog poslanika izabran je kandidat HRSS-a *Jure Valečić*.

Rezultati izbora 1925. godine bili su sljedeći:¹⁶

¹⁵ Dok je Valečić biračima bio poznat otprije kao kandidat 1920. godine, Neudorfer je bio novo lice, kojega je stranka predstavila kao dobrog gospodara iz Ladišlavca u Hrvatskog zagorju i bivšeg državnog podtajnika u Ministarstvu financija, čovjeka odlučna i nepomirljiva. – *Dom*, 34/3. VIII. 1927.

¹⁶ *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine SHS 8. II. 1925.*, Beograd, 1926.

Glasačko mjesto	HRSS (1. lista)	HRSS (2. lista)	Radnička lista	Srpska lista	Pravaši	Radikali	Demokrati	Zemljoradnici	Klerikali	Zemljoradnici (2)	SDS	Socijalisti	Hrv. samo. seij. str.
Gušće	499	–	–	–	–	–	–	1	–	1	124	–	1
Žažina	686	–	1	1	1	1	2	–	–	4	10	1	1
Željezno Desno	515	1	1	–	–	1	–	–	1	1	21	–	1
Kratečko	334	1	–	–	1	2	–	–	–	2	80	2	4
Lekenik	389	–	–	–	–	–	1	–	–	1	15	–	5
Letovanić	558	2	2	4	1	3	–	–	–	3	51	4	4
Martinska Ves	693	–	–	–	–	–	–	–	–	2	14	1	–
Palanjek	638	–	1	–	1	–	–	–	–	–	16	–	3
Peščenica	438	4	2	1	–	1	–	–	–	12	8	1	–
Preloščica	414	1	–	1	–	–	–	2	–	22	25	1	1
Sela	643	2	1	–	6	1	1	–	–	3	11	2	4
Setuš	409	–	–	1	–	–	1	–	–	–	2	–	–
Sisak I	362	3	27	6	1	33	3	12	2	5	55	24	5
Sisak II	290	3	35	2	5	27	–	6	1	4	72	32	4
Sisak III	424	3	31	7	4	29	1	15	1	7	90	30	2
Topolovac	417	2	2	1	–	2	4	23	4	3	38	2	2
Ukupno	7709	22	103	24	20	100	13	59	9	70	632	100	37

Od 8898 birača za HRSS je glasao 7731, dok je SDS dobio 632 glasa. Opao je i broj glasova za Pribećevićev SDS u samom gradu Sisku (od 340 na prethodnim izborima na 217 glasova). Očito su raskol u Demokratskoj stranci i osnivanje nove Samostalne demokratske stranke izazvali osipanje izvjesnog broja birača. Daljnji pad zabilježili su i socijalisti – dobili su samo 100 glasova.

* * *

Prije isteka četverogodišnjeg mandata Narodne skupštine raspisani su izbori za novu Skupštinu za 11. rujna 1927. Te je izbore provodila vlada s Veljkom Vukićevićem na čelu. Bila je to vlada sastavljena od grupica radikala i demokrata, koje nisu imale čvrste oslonce u vodstvima svojih stranaka, nego su se oslanjale na kraljev autoritet. U vladi su bili i predstavnici Jugoslavenske muslimanske organizacije, a u srpnju 1927. priključila im se i Slovenska ljudska stranka. Zapravo, Vukićevićevu vladu činili su ljudi kraljeva povjerenja. Raspisivanje prijevremenih izbora vlada je obrazložila nesposobnošću Skupštine da u svom zakonodavnom radu djeluje u interesu narodnog i državnog života, zbog čega niz zakona nije donesen.

Od prethodnih skupštinskih izbora do izbora 1927. u političkom životu zemlje bilo je ponkad i iznenađujućih događaja. Tako su nakon velikog izbornog uspjeha HRSS-a započeli pregovori radikalskih emisara sa Stjepanom Radićem, koji je bio u zatvoru. U toku pregovora Radić je priznao Vidovdanski ustav i monarhiju, a svoju stranku preimenovala u *Hrvatsku seljačku stranku* (HSS).¹⁷ Pregovori su završili sporazumom između Radića i radikala i osnivanjem nove radikalno-radićevske vlade (nazvane R-R vlada), te izlaskom Stjepana Radića iz zatvora na temelju kraljeva pomilovanja. Nakon izvjesnog vremena Radić je i sam ušao u vladu kao ministar prosvjete. Svetozar Pribićević (dotadašnji ministar prosvjete), nakon osnivanja R-R vlade, prešao je u opoziciju.¹⁸

Potkraj 1926. umro je Nikola Pašić, neosporni autoritet u Radikalnoj stranci, a početkom 1927. prekinuta je suradnja radikala i radićevaca, pa se Stjepan Radić sa svojom strankom ponovno našao u opoziciji. Međutim, u vladu se nije vratio Svetozar Pribićević. Dvije u to vrijeme zasigurno najznačajnije i najkompletnije ličnosti, koje su podjednako procijenile opasnost daljnje učvršćivanja velikosrpskog hegemonizma, našle su se u opoziciji, žigajući postupke vlade i svaki na svoj način i sa svog stajališta tražili temeljite promjene. I Svetozar Pribićević i Stjepan Radić, suradujući svaki zasebno neko vrijeme s radikalima u vladi, stekli su značajna iskustva i iz neposredne blizine upoznali su metode politike koja je imala samo jedan cilj – ostvariti dominaciju najbrojnije nacije i učvrstiti vlast u rukama njenih političkih predstavnika.¹⁹

Prema tome, izbori za Narodnu skupštinu 1927. godine bili su prilika za provjeru kako će birači reagirati na tako burni tijek političkih zbivanja i na političke poteze stranačkih vođa, kako će ocijeniti nagle zaokrete i novu poziciju političara kojima su do tada iskazivali svoje povjerenje. Predizborna kampanja bila je prilika da i stranačka vodstva objasne svoje nedavne poteze i obrazlože svoje namjeravane nove akcije.

HSS je bio najjača opozicijska stranka. Budući da je i do tada – osim razdoblja sudjelovanja u R-R vladama – bio u opoziciji, već je imao velikih iskustava, u oštrim istupima protiv vladc. Međutim, ovaj put se našao u novoj situaciji, tj. trebao je biračima objasniti svoj zaokret od republikanizma k monarhizmu, od federalizma do priznavanja centralističkog ustava i, najzad, svoje sudjelovanje u vladi koja nije ničim popravila opće političko i ekonomsko stanje Hrvatske i cijele zemlje. Prvi put se HSS obraća biračima s programom očuvanja monarhije i ustava, optužujući vladu da upravo ona (vlada) najviše krši

¹⁷ U ime zatvorenog Stjepana Radića izjavu je u Narodnoj skupštini pročitao Pavle Radić 27. III. 1925. Izjavom se priznaje sveukupno političko stanje kakvo je uspostavljeno Vidovdanskim ustavom s dinastijom Karađorđevića na čelu države.

¹⁸ Više o sporazumu Stjepana Radića i radikala, te o Radićevu ulasku u vladu vidi Josip Horvat, n. dj., 296. i dalje. O reagiranju Svetozara Pribićevića vidi Hrvoje Matković, *Svetozar Pribićević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb 1972, 184.–188.

¹⁹ To ih je – bez obzira na različita ishodišta (Pribićevićev unitarizam i Radićevo zastupanje hrvatske nacionalne posebnosti) – postupno približavalo, što će poslije izbora u rujnu 1927. dovesti i do političkog saveza osnivanjem Seljačko-demokratske koalicije. – Vidi Hrvoje Matković, Stjepan Radić i Svetozar Pribićević u jugoslavenskoj politici od ujedinjenja do šestojanuarske diktature, *Jugoslavenski istorijski časopis*, 4/1969.

ustav i ugrožava sigurnost države. Dok su prije njegovi izborni poklici završavali pozivom na borbu za stvaranje hrvatske države i hrvatske nacionalne suverenosti, sada se izborni proglas biračima završavao poklikom kralju Aleksandru kao tvorcu i čuvaru države. Svoju tadašnju politiku Radić nije izvodio iz hrvatskog nacionalnog programa, nego iz praktičnog angažmana u ranijim vladama. Valja dodati još i to da se Stjepan Radić sada obraćao ne samo Hrvatima, nego i demokratskim snagama izvan Hrvatske, ističući prije svega potrebu rješavanja akutnih pitanja seljačkog stanovništva. Zato je preimenovao svoju stranku u *Narodnu seljačku stranku*, nastojeći pod tim imenom postići bolju suradnju s drugim strankama u stvaranju parlamentarne većine. Stoga se s posebnom pažnjom očekivalo kako će na ovim izborima proći Radićeva stranka i kakvo će biti opredjeljivanje birača koji su mu na prethodnim izborima dali tako značajnu podršku.

Pribičevićeva *Samostalna demokratska stranka* išla je na skupštinske izbore 1927. također kao opozicijska stranka, ali i nadalje uz isticanje očuvanja narodnog i državnog jedinstva. Dosljedan svom unitarizmu, Pribičević nedvosmisleno žigoše hegemonizam i poziva u borbu protiv njega.

U predizbornoj agitaciji uoči skupštinskih izbora 1927. Pribičević nije bio toliko oštar prema Stjepanu Radiću i HSS-u kao prijašnjih godina, nego se (kao i Radić) zauzimao za suradnju s Demokratskom strankom i Savezom zemljoradnika na seljačkom i demokratskom programu.

Sva ta politička previranja i brze promjene koje su se dogodale u protekle dvije i pol godine nisu ostale bez odraza na sisački kraj. Već su izbori za Oblasnu skupštinu i Gradsko zastupstvo, održani početkom 1927. godine, pokazali izvjesno prestrojavanje birača u sisačkoj izbornoj jedinici. Napuštanje stranačkog programa i sudjelovanje u vladi Stjepana Radića izazvali su izvjesnu zbunjenost među pristašama HSS-a, što se očitovalo u opadanju broja glasova. Tako je u tim izborima za lokalne organe vlasti HSS – mada je zadržao vodeću poziciju – izgubio čak 2698 glasova u usporedbi s dobivenim glasovima na posljednjim skupštinskim izborima.²⁰ U isto vrijeme SDS je dobio 628 glasova više u odnosu na prethodne izbore za Narodnu skupštinu.²¹

Rezultati izbora za Narodnu skupštinu 1927. u sisačkoj izbornoj jedinici bili su sljedeći.

Glasačka mjesta	Radićeva stran.	HSS (1. lista)	HSS (2. lista)	SDS	Disidenti HSS-a	Klerikalci	Hrvatski blok	Rep. savez rad. i selj.	Demokrat. stran.	Socijalisti	Zemljoradnici	Milan Čanak
Grad Sisak	17	435	4	750	12	21	492	98	40	–	6	11
Kotar Sisak (s gradom)	47	5125	32	1272	27	97	831	210	59	144	19	25

²⁰ Na izborima za Narodnu skupštinu 1925. HRSS je u sisačkoj izbornoj jedinici dobio 7709 glasova, a na oblasnim i gradskim izborima 1927. dobio je 5111 glasova. – *Sisački list*, 5/29. I. 1927.

²¹ Samostalna demokratska stranka dobila je 632 glasa, a na oblasnim i gradskim izborima 1927. (na biralištima u gradu i u selima) ukupno 1260 glasova. Međutim, porast je zabilježen samo na gradskom području. – Isto.

Broj glasova danih kandidatima pojedinih stranaka pokazuje da se i ovaj put vodila borba između dviju stranaka – HSS-a i SDS-a. Ostale stranke bile su posve marginalne. Kao što je to izbor lokalnih organa vlasti nagovijestio, popularnost HSS-a je opala, dok je SDS gotovo udvostručio broj glasova u odnosu na 1925. godinu. Ipak je HSS dobio najviše glasova (5157), pa je za narodnog poslanika izabran kandidat s njezine prve liste *dr. Ivan Pernar*. Mada je Radićev zaokret poslije izbora 1925. godine pokolebao izvjestan broj birača, ipak je HSS u sisačkom kraju zadržao svoju vodeću poziciju.

* * *

Dana 6. siječnja 1929. objavljen je kraljev manifest kojim se ukida Vidovdanski ustav i raspušta Narodna skupština. Kralj Aleksandar preuzeo je svu vlast u svoje ruke.²² Raspuštene su bile sve političke stranke, a istoga dana objavljen je i sastav nove vlade, kojoj je na čelu bio general Petar Živković. Nakon dugotrajne političke i državne krize kralj je ukinuo parlamentarizam i uspostavio osobnu diktaturu. Naziv države Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca bio je izmijenjen u *Kraljevina Jugoslavija*, a umjesto podjele na 33 oblasti država je bila podijeljena na devet banovina, koje su kao administrativno-upravne jedinice bile podređene ministarstvima u Beogradu. Kralj je postao najviši organ vlasti, kojemu se svi stanovnici države moraju pokoravati. Kraljeva volja postala je najviši zakon u državi. Zato se poslije uspostave šestojanuarskog diktatorskog režima i postavilo kao osnovno pitanje političkog života zemlje obnavljanje parlamentarizma. Međutim, režim diktature nije riješio pitanje uređenja države, koje je dominiralo političkim životom zemlje za cijelo vrijeme postojanja Vidovdanskog ustava (sukob centralizma i federalizma). Naprotiv, ono je politikom negacije posebnih nacija i pojačanim centralizmom još više zaoštreno. Stoga se i pitanje državnog uređenja nametnulo kao drugo osnovno pitanje. Proces nacionalne unifikacije, koji je diktatorski režim provodio brutalnim metodama izazvao je nezadovoljstvo širokih razmjera, čak i među građanima jugoslavenske orijentacije. Ubrzo se pokazalo da »šestojanuarski režim nije značio afirmaciju, nego – naprotiv – kompromitaciju jugoslavenstva i jugoslavenske ideje«.²³

Diktatorski režim kralja Aleksandra nije mogao riješiti ni jedno od osnovnih državnih pitanja, pa je zapadao u sve dublju političku krizu. I u ekonomskom pogledu država je dospjela u veoma težak položaj. Ekonomska kriza je jačala i osjećala se na svim područjima, dovodeći do sve većeg osiromašenja stanovništva. Ekonomskom krizom osobito je teško bilo pogođeno seljaštvo, a ono je činilo tri četvrtine stanovništva. Pad cijena poljoprivrednih proizvoda na svjetskom tržištu vrlo se nepovoljno odrazio na agrarnu strukturu jugoslavenske države. I međunarodni ugled zemlje, naročito u zapadnoeuropskim zemljama, zbog gušenja demokracije sve je više slabio. Mada je službena propaganda tvrdila da su mnoga državna pitanja »konačno riješena«, bilo je očito da država tone u sve dublju krizu. Zbog svega toga nametala se potreba nužnih promjena.

²² Kraljev manifest objavljen je u *Službenim novinama* i plakatima. Potpuni tekst donosi Ferdo Čulinović, n. dj., 7.–8.

²³ Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd, 1965, 14.

Međutim, kralj i krug političkih ljudi oko njega koji su podupirali apsolutistički režim odlučili su se za zahvat koji nije mijenjao bit kraljeva apsolutizma. Diktatura je samo dobila novi oblik, tj. osnovali su se određeni organi vlasti koji su formalno preuzeli vođenje državnih poslova, a odlučivanje o svemu ostalo je i dalje u rukama kralja. Radilo se o ozakonjenju diktature uspostavljanjem ustavnog stanja. Kralj je 3. rujna 1931. donio *Oktroirani ustav*, kojim prividno uspostavlja parlamentarni sustav i reorganizira vlast, ali su sve odluke ostale i dalje u njegovim rukama. Od otvorenog prešlo se na *prikriveni apsolutizam*. Ustav je predvidio čak dvodomni parlament sastavljen od Senata i Narodne Skupštine, ali je izbor tih tijela bio utvrđen tako da su u njih došli samo ljudi kraljeva povjerenja, odnosno oni koji su iz karijerističkih razloga podržavali režim diktature.

Narodna skupština se birala »općim, jednakim i neposrednim pravom glasa«, ali je izborni zakon omogućio isticanje kandidata samo jedne (državne) liste. Senat se birao po banovinama, a imao je dvije vrste članova: polovinu je imenovao kralj, a drugu su birali banski vijećnici, svi predsjednici općina i izabrani narodni poslanici, dakle, sve kraljevi ljudi. Osim toga, vlada je odgovarala kralju, a ne narodnom predstavništvu, koje – zapravo – nije ni imalo osnovna obilježja i elemente pravog parlamenta.

Oktroirani ustav je donesen da bi se pokazalo kako se zemlja ponovno vraća na ustavni poredak, a ustvari je sankcionirao principe na kojima se i do tada temeljio kraljev apsolutizam.

Radi prijelaza na »predstavnički sustav«, odmah su raspisani i izbori, i to za 8. studenoga 1931. Izbori su se imali provesti po odredbama novog Zakona o izboru narodnih poslanika u Narodnu skupštinu, kojim je bila predviđena jedinstvena kandidatura u cijeloj zemlji (tzv. zemaljska kandidatska lista), a nije bilo dopušteno da se ističu kotarske ili okružne liste. Svaki kandidat za pojedini izborni okrug morao je imati odobrenje nosioca zemaljske liste. Tim se izbornim zakonom željelo onemogućiti postavljanje lista ranijih političkih stranaka, koje su zbog svog regionalnog obilježja i onako bile u nemogućnosti da postavljaju svoje kandidate. Inače, kandidata (kojega će kasnije prihvatiti nosilac liste) trebalo je predložiti najmanje 200 predlagača (birača). Sve to upućuje na zaključak da je jedino vladina stranka mogla postaviti zemaljsku listu i uz pomoć državnog aparata prikupiti potrebni broj predlagača. Ona je to i uradila.

Nosilac vladine (jedine) zemaljske kandidatske liste na izborima 1931. godine bio je predsjednik vlade general Petar Živković. Opozicija se na izborima nije ni pojavila. Glasanje je, za razliku od prethodnih izbora, bilo javno i usmeno. U tijeku predizborne kampanje na razne načine se vršio pritisak na birače da glasuju za jedinu istaknutu listu, a u tijeku izbora bilo je i proizvoljnog unošenja glasova birača u izborne zapisnike.²⁴

Senat, kao drugi dio narodnog predstavništva, biran je kasnije (3. siječnja 1932.). I kandidati za Senat bili su pouzdanci režima. Prema načinu njihova predlaganja i biranja nije bilo nikakve mogućnosti da senatorom postane i neka ličnost iz opozicije.

²⁴ Ferdo Čulinović, n. dj., 43.

Kao i u cijeloj državi, tako je i u sisačkom izbornom okrugu na izborima za Narodnu skupštinu 1931. bila postavljena samo vladina lista, s dva kandidata: dr. Ljudevit Auer i Zlato A. Šenoa. Postavljanje još jednog kandidata, pripadnika iste političke orijentacije i podržavatelja diktatorskog režima, trebala je dati privid demokratičnosti izbornog postupka. Međutim, bilo je posve svejedno koji će od istaknutih kandidata biti izabran, kad su obojica pripadala režimskom taboru i njihovu je kandidaturu odobrio nosilac zemaljske liste general Živković.

Rezultati glasanja u sisačkom izbornom okrugu bili su sljedeći:²⁵

Glasačko mjesto	Pristupilo glasanju birača	Dr. Ljudevit Auer	Zlato A. Šenoa
Gušće	528	420	108
Kratečko	235	225	10
Lekenik	362	360	2
Peščenica	108	89	19
Letovanić	689	528	161
Martinska Ves	651	458	193
Željezno Desno	152	117	35
Palanjek	506	441	65
Setuš	260	257	3
Sela	446	402	4
Topolovac	521	318	203
Zažura	443	396	47
Preloščica	121	9	112
Sisak I	518	517	1
Sisak II	390	379	1
Sisak III	378	370	8
Sisak IV	317	298	19
Sisak V	160	148	12
Ukupno	6247	5194	1053

Za narodnog poslanika izabran je *dr. Ljudevit Auer*, odvjetnik iz Siska. On je dobio 5194 glasa, dok je njegov protukandidat Zlato A. Šenoa dobio 1053 glasa. Šenoa je pobijedio samo na jednom glasačkom mjestu, i to u Preloščici, gdje je dobio 112 glasova, a Auer devet. Budući da tablica ne donosi i broj upisanih birača, nije moguće ustanoviti odaziv, donosno apstinenciju. No, ako se broj onih koji su izašli na biralište (6247) usporedi s brojem upisanih birača na prethodnim izborima (1925. god. – 11540 ili na oblasnim izborima u siječnju

²⁵ Statistika izbora narodnih poslanika za prvu Jugoslavensku Narodnu skupštinu održanih 8. XI. 1931, Beograd, 1935.

1927. – 11547), a pod pretpostavkom da broj birača nije opao, onda proizlazi da je apstinencija bila velika – oko 50 posto. To ne iznenađuje, jer je apstinencijom izražen otpor diktaturi. No, i oni koji su izašli na birališta očito u golemoj većini nisu bili pristaše diktature. Osvrćući se na izbore 1931. godine, dr. Ivan Ribar je o načinu njihove provedbe zapisao: »... Policija je učinila svoje. Terorom, nasiljem, obećanjima i novcem veliki dio birača bio je natjeran i prisiljen da glasa za Petra Živkovića«. ²⁶

* * *

Marseljski atentat, 9. listopada 1934., uklonio je s jugoslavenske političke pozornice nosioca diktature – kralja Aleksandra. Budući da je novi kralj Petar II. bio maloljetan (imao je samo 11 godina), na temelju Aleksandrova političkog testameta uspostavljeno je Namjesništvo od tri člana. Činili su ga knez Pavle, dr. Radenko Stanković i dr. Ivo Perović. Glavnu riječ u Namjesništvu imao je knez Pavle, koji je do vojnog udara u ožujku 1941. stvarno bio najviša vlast u državi, kako je to za vladara bilo utvrđeno Oktroiranim ustavom. Mada je poslije atentata vlada podnijela ostavku, mandat za sastav nove vlade knez je ponovno povjerio dotadašnjem predsjedniku Nikoli Uzunoviću. U novoj vladi bile su ličnosti kao i u prethodnoj, zadržavajući i iste resore. Jedino je ministar vojske i mornarice postao general Petar Živković (umjesto generala Milovanovića). Međutim, ta vlada nije dugo ostala na položaju. Knez Pavle se odlučio za promjenu vladavinske garniture, pa je potkraj prosinca 1934. Uzunovićevu vladu zamijenila nova, s Bogoljubom Jeftićem na čelu. Bio je to dvorski čovjek, osoba povjerenja kralja Aleksandra, a sada i kneza Pavla.

U vladinoj deklaraciji ističe se da vlada ostaje na braniku narodnog i državnog jedinstva. To je, zapravo, značilo nastavljanje bezobzirnog kursa protiv svih protivnika diktatorskog režima zakritog Oktroiranim ustavom. No, knez Pavle se odlučio za izvjesnu izmjenu unutarnje politike, pa je ukazom Namjesništva od 6. veljače 1935. raspuštena Narodna skupština i raspisani su izbori za 5. svibnja 1935. Izborni propisi o kandidiranju bili su nešto izmijenjeni, pa je za zemaljsku kandidatsku listu sada bilo dovoljno da je potpiše 30 predlagača iz polovine administrativnih kotareva u državi. Mada je ta promjena omogućavala i nastupanje opozicije, vlada je ipak računala da razjedinjene bivše opozicijske stranke neće uspjeti prikupiti potpise iz polovine administrativnih kotareva, što je vlada uz pomoć činovničkog aparata mogla uraditi bez većih teškoća. Ipak, na izborima se pojavila i lista Udružene opozicije, čiji je nosilac bio dr. Vladko Maček, predsjednik HSS-a i jedan od dvojice predsjednika Seljačko-demokratske koalicije. ²⁷ Nakon raspisivanja izbora došlo je do intenzivnih kontakata među vodstvima opozicijskih stranaka. SDK je postigao sporazum o zajedničkoj

²⁶ Ivan Ribar, *Politički zapisi*, sv. 2, Beograd, 1949., 100.

²⁷ Seljačko-demokratska koalicija (SDK) je politički savez HSS-a i SDS-a nastao ujesen 1927. godine, poslije skupštinskih izbora. Na čelu SDK bila su dva predsjednika Stjepan Radić i Svetozar Pribićević. Poslije smrti Stjepana Radića njegovu funkciju u SDK preuzeo je novi predsjednik HSS-a dr. Vladko Maček. U vrijeme izbora 1935. Pribićević nije bio u državi. Nakon internacije otišao je u emigraciju (u ljeto 1931.) i boravio u Pragu i Parizu. Nikada se više živ nije vratio u zemlju. Umro je u Pragu 1936. godine.

listi s Demokratskom strankom i Savezom zemljoradnika. Vođeni su pregovori i s radikalima, JMO i Slovenskom ljudskom strankom, ali nisu doveli do rezultata. Bilo je pokušaja da te tri stranke istupa kao zasebna kombinacija, ali ni o tome nije postignut sporazum. Najzad je Glavni odbor Radikalne stranke proglasio apstinenciju, a to su uradili i slovenski klerikalci. Tada se JMO pridružio Udruženoj opoziciji s Mačekom na čelu.

Zemaljske kandidatske liste uspjeli su postaviti i »staroradikali«, s bivšim ministrom unutarnjih poslova Božom Maksimovićem na čelu i jugonacionalisti oko tzv. Zbora, s bivšim ministrom pravde Dimitrijem Ljotićem na čelu, odvjetnikom iz Smedereva.

Mada na izborima na opozicijskoj listi nisu sudjelovale sve stranke koje su do 1935. bile u opoziciji prema šestosiječanjskom režimu, lista dr. Vladka Maeka dobila je – prema službenim rezultatima – 1,076.345 glasova. Vladina lista s nosiocem Bogoljubom Jeftićem dobila je 1,746.982 glasa. »Ako se ima u vidu prednost vlade, koja je uz pomoć aparata vlasti imala mogućnost da iznudi glasove i falsificira rezultate, onda ovaj rezultat izborne liste Udružene opozicije nesumnjivo predstavlja značajan uspjeh opozicije«, zaključuje Ljubo Boban. I nastavlja: »Izborni rezultati bili su barometar koji je pokazivao nepopularnost šestojanuarskog režima.«²⁸

U sisačkom izbornom okrugu bile su istaknute sve četiri zemaljske liste. Na vladinoj listi kandidat za narodnog poslanika bio je dotadašnji poslanik (izabran na izborima 1931. g.) dr. Ljudevit Auer. Na listi Udružene opozicije kandidat je bio Ivan Martinić. Na listi »Zbor« kandidirao se Ivan Zalubil, a »staroradikale« je predstavljao Hugo Kozelka. Izborni rezultati pokazali su potpuni fijasko posljednjih dvaju kandidata, jer Zalubil nije dobio niti jedan glas, a Kozelka samo jedan i to na glasačkom mjestu u Lekeniku. Glasanje je i ovaj put bilo javno. Glasovi za vladinu listu i listu Udružene opozicije bili su raspoređeni ovako:²⁹

²⁸ Ljubo Boban, n. dj., 19.

²⁹ *Statistika izbora narodnih poslanika za narodnu skupštinu 5. V. 1935*, Beograd, 1938.

Glasačko mjesto	Broj birača		Zemaljska lista			
	Upisani	Koji su glasali	B. Jeftić	V. Maček	D. Ljotić	D. Maksimović
			Kandidat			
			Dr. Lj. Auer	I. Martinčić	I. Zalubil	H. Kozelka
Gušće	691	687	89	598	–	–
Kratečko	495	401	103	298	–	–
Lekenik	451	379	69	309	–	1
Letovanić	792	744	90	654	–	–
Martinska Ves	789	729	16	713	–	–
Patanjek	761	705	26	679	–	–
Peščenica	531	457	10	447	–	–
Prćloščica	491	454	17	437	–	–
Sela	618	544	40	504	–	–
Setuš	466	439	15	424	–	–
Sisak I	583	413	168	245	–	–
Sisak II	760	547	262	285	–	–
Sisak III	810	633	314	319	–	–
Sisak IV	671	483	175	308	–	–
Sisak V	584	361	98	263	–	–
Topolovac	751	589	94	495	–	–
Žažina	759	718	29	689	–	–
Željezno Desno	598	582	70	512	–	–
U k u p n o	11611	9865	1685	8179	–	1

Iz tablice je uočljivo da je glasanju pristupilo 9865 birača, što je 85,04 posto od ukupno upisanih. To je bio veoma dobar odaziv, posebno u usporedbi s izborima 1931. godine. Rezultati pokazuju da je kandidat opozicije Ivan Martinčić premoćno pobijedio i da je osvojio 8179 glasova ili 82,91 posto od onih koji su izašli na birališta. Njegov protukandidat s vladine liste dr. Ljudevit Auer dobio je 1685 glasova ili 17,08 posto. Ipak je narodnim poslanikom postao *dr. Auer* (zamjenikom mu je bio Mate Sever, zemljoradnik iz Čigoča). Naime, dioba mandata se provodila po proporcionalnom sustavu, tako da je lista koja je ukupno osvojila najviše glasova (a to je prema službenom rezultatu bila vladina lista) dobila automatski tri petine poslaničkih mjesta, a onda je još sudjelovala i pri razdiobi ostalih mandata. Tako su vladinoj listi pripala ukupno 303 poslanička mjesta, a Udruženoj opoziciji samo 67. Zato se i dogodilo da u sisačkom izbornom okrugu kandidat s nadmoćnom većinom nije dobio poslanički mandat, nego je on pripao kandidatu za kojega je glasalo samo 17,08 posto birača.

* * *

Neovisno o izbornom rezultatu, knez Pavle je sve više razmišljao o promjeni političkog kursa. Izborni rezultati, koji su pokazali da je opozicija vladinoj politici vrlo jaka, bili su samo novi, dodatni argument da se namjeravana promjena doista i provede. Knez je i prije želio promjenu vladavinske garniture i uklanjanje Jugoslavenske nacionalne stranke, na koju se oslanjala šestosiječanjska diktatura. Sad, nakon izbora, želio je ostvariti svoju zamisao. Tražeći pogodnu ličnost za novog predsjednika vlade, njegov je izbor pao na dr. Milana Stojadinovića, ministra financija u Jeftičevoj vladi, poznatog poslovnog čovjeka i bankara, koji se u prvi mah predstavljao kao političar sklon razgovoru s hrvatskom opozicijom o rješenju državne krize. Tako se dogodilo da je – unatoč bučnim izjavama o velikoj Jeftičevoj izbornoj pobjedi – vlada na zahtjev kneza morala odstupiti. Već potkraj lipnja 1935. Stojadinović je sastavio novu vladu, uključivši u nju i predstavnike JMO-a (dr. Mehmed Spaho) i SLS-a (dr. Anton Korošec). U vladu je ušao i sisački narodni poslanik dr. Ljudevit Auer kao ministar pravde, ali je na tom položaju ostao samo dva mjeseca (do 24. VIII. 1935.).

Nova vlada bila je kombinacija triju ranijih stranaka – dijela Radikalne stranke, JMO-a i SLS-a. Ta nova politička formacija nazvala se *Jugoslavenska radikalna zajednica* (JRZ). Od dotada vladajućeg JNS-a, koji je nastao kao rezultat dogovora triju bivših političkih stranaka. Mada je takva kombinacija stvarala iluziju o napuštanju šestosiječanjske koncepcije, ona je ipak svoj program zasnivala na državnom i nacionalnom unitarizmu, što je bila osnova i diktatorskog režima. Stojadinovićeve je vlada, doduše, obećavala da će izmijeniti šestosiječanjske zakone, što bi trebalo biti znak »novog kursa«, ali ih je ipak sve zadržala, unoseći jedino novi duh u njihovoj primjeni. Vlada je najavila i drugačiji odnos prema *hrvatskom pitanju*, koje je šestosiječanjski režim svojim oštrim mjerama samo radikalizirao. Čak je za vrijeme konzultacija o sastavu nove vlade u audijenciju kod kneza Pavla primljen i dr. Vladko Maček.

Inače, vlada JRZ-a oslanjala se na Narodnu skupštinu, koja je bila izabrana na programu Jeftičeve vlade i u njoj su bili poslanici izabrani na Jeftičevoj listi. No, većina tih poslanika odmah je prišla JRZ-u i nova je vlada s njom radila iduće tri i pol godine.

Unatoč Stojadinovićevoj samosvijesti i bučnom nastupu, položaj njegove vlade postupno je nagrizan. Da nije posve čvrst, pokazalo se i prilikom njegova pokušaja da u Narodnoj skupštini ratificira konkordat, a zatim i u raspravi o budžetu za 1938. godinu. Pojavile su se i pukotine u odnosima vodećih ljudi JRZ-a. Ipak je Stojadinović vjerovao da na novim skupštinskim izborima može postići pobjedu i dovesti u Skupštinu »svoju« većinu, koja će mu biti siguran oslonac u novom mandatnom razdoblju. Njegovu sugestiju o raspisivanju novih, prijevremenih izbora prihvatio je knez Pavle, smatrajući i sam da će mu oni pokazati stvarnu Stojadinovićeovu poziciju, posebno u odnosu na najdelikatnije pitanje unutarnjeg političkog života – hrvatsko pitanje, za čije rješavanje Stojadinović nije učinio ništa.

Novi skupštinski izbori raspisani su za *11. prosinca 1938.* Istaknute su tri zemaljske liste i to: vladina lista (JRZ) s dr. Milanom Stojadinovićem na čelu, lista Udružene opozicije s nosiocem dr. Vladkom Mačekom i lista Dimitrija Ljotića »Zbor«. Izborna borba vodila se između vladine liste i liste Udružene

opozicije. Bitna karakteristika izborne kampanje bila je borba dviju državopravnih koncepcija: unitarističke i federalističke. Stojadinović se svojim programom državnog i narodnog jedinstva prikazivao kao jedini garant opstanka države, nasuprot zahtjevima za federacijom koja – objašnjavao je Stojadinović – znači sigurno slabost, a vrlo vjerojatno za tim i raspad države. Opoziciji se osporavala svaka sposobnost i tvrdilo se da bi njen dolazak na vlast značio anarhiju unutra i opasnost izvana. U agitaciji opozicije dominirala su, pak, dva pitanja, koja su se ispreplitala: hrvatsko pitanje i pitanje demokratizacije političkog života.

U biračke popise bilo je upisano nešto više od četiri milijuna birača, a glasalo je 74,48 posto. Prema službenim rezultatima vladina lista je postigla navodno 1,643.783 glasa (ili 54 posto od onih koji su pristupili glasanju), a lista Udružene opozicije 1,364.524 glasa (ili 44,9 posto). Lista Dimitrija Ljotića dobila je samo 30.734 glasa (ili 1,01 posto).³⁰ Prema izbornom zakonu, vladinoj listi pripalo je 306 poslaničkih mandata (od 373 koliko ih je ukupno imala Narodna skupština). Opozicija je dobila samo 67 mjesta u Skupštini.³¹

Kao i u cijeloj zemlji, tako su i u Sisku bile postavljene tri kandidatske liste. Budući da se Udruženoj opoziciji pridružila i Jugoslavenska nacionalna stranka (JNS), da bi pripomogla rušenju Stojadinovićeve vlade, to su se u nekim izbornim jedinicama na Mačekovoj listi pojavile i ličnosti iz šestosiječanjskog režima. To se dogodilo i u Sisku, gdje su postavljene dvije liste Udružene opozicije, kojima je nosilac bio dr. Maček. Na prvoj listi kandidat je bio Ivan Martinović, a na drugoj dr. Ljudevit Auer. Kandidat na vladinoj listi bio je Stan-ko Dragoslavjević, a na listi »Zbor« Petar Zlanoga.

Vlada je poduzimala mnoge mjere da osigura glasove birača koji su u bilo kojem vidu ovisili o vladi. Tako su i u sisačke urede stizale okružnice s prijetnjama da će oni koji ne budu glasali za vladu biti otpušteni iz službe. I ostali birači su bili zastrašivani raznim represalijama, pri čemu je bio angažiran cjelokupni policijski aparat. Sve je to u gradu i okolici stvaralo napetu predizbornu atmosferu. Ipak su izborni rezultati pokazali da je vlada u sisačkoj izbornoj jedinici za svoju listu uspjela pridobiti malo birača, kako to pokazuje i tablica:³²

Izborna jedinica	ZEMALJSKA LISTA			
	M. Stojadinović	Maček (I)	Maček (II)	D. Ljotić
	KANDIDAT			
	S. Dragoslavjević	I. Martinović	Lj. Auer	P. Zlanoga
Sisak	692	9957	68	–

³⁰ Podaci prema *Statističkom godišnjaku 1938–1939*, 478.

³¹ Raspodjela je obavljena prema Zakonu o izborima narodnih poslanika za Narodnu skupštinu od 15. IV. 1933., po kojemu su provedeni i izbori 1935. godine. I sada je lista s ukupnim najvećim brojem glasova (vladina lista) dobila odmah tri petine svih mandata, a onda je još sudjelovala u raspodjeli ostalih mandata prema proporcionalnom sustavu.

³² Tablica je izrađena prema podacima u zagrebačkom listu *Novosti*, 343/14. XII. 1938.

Unatoč uvjerljivoj i premoćnoj pobjedi kandidata Ivana Martinovića s prve liste Udružene opozicije, u službeno objavljenom popisu izabranih narodnih poslanika nije bilo njegova imena. Za narodnog poslanika sisačkog izbornog okruga bio je proglašen *Stanko Dragosavljević*.³³ Ponovila se situacija s prethodnih izbora 1935. godine, kada je na temelju istog izbornog zakona za poslanika proglašen vladin kandidat, mada je po dobivenim glasovima puno zaostajao za kandidatom opozicije. Ogorčenje birača u sisačkom kraju bilo je veliko, kao i u svim izbornim okruzima u kojima se prema izbornom zakonu ignorirala volja većine birača.³⁴

* * *

Rezultati parlamentarnih izbora u sisačkom kraju između dva svjetska rata u ukupnom sagledavanju pružaju jasnu sliku političkog opredjeljivanja njegova stanovništva i upućuju na određene zaključke:

1. Višestranački sustav nakon formiranja jugoslavenske države i u vidovdanskom razdoblju pružio je mogućnost stanovništvu Siska i njegove okolice da se slobodno opredjeljuje za političke stranke koje su svojim programima zadovoljavale njihove životne interese, ali i nacionalna osjećanja, iskazana često i emocionalnim nabojem pojedinaca i društvenih grupa.

2. Velika većina stanovnika sisačkog kraja do šestosiječanjske diktature, pružila je podršku Stjepanu Radiću i njegovu federalističkom programu, kojim je tražio ravnopravan položaj Hrvatske u jugoslavenskoj državnoj zajednici. Birači su, uz izvjesno osipanje, slijedili Radića i onda kada je izveo svoj poznati zaokret i priznao Vidovdanski ustav, što se potvrdilo na skupštinskim izborima 1927. godine.

3. Sisačka izborna jedinica obuhvaćala je grad Sisak i okolna sela. Podvojenost između grada i sela jače je došla do izražaja samo na izborima za Ustavotvornu skupštinu. Tada se selo svrstalo uz Radićev hrvatski program, dok je gradsko stanovništvo iskazalo drugačija raspoloženja. No, drugi skupštinski izbori već su označili Radićev prodor u grad Sisak, odnosno opredjeljivanje gradskog stanovništva za njegov program.

4. Razdoblje šestosiječanjske diktature nije pokolebalo sisačke birače. Oni su apstijencijom na izborima 1931. godine potvrdili antirežimsko raspoloženje. A zatim, na izborima 1935. i 1938. godine, potvrdili su svoju opredjeljenost za opozicijsku listu s nosiocem dr. V. Mačekom, što je značilo ustrajanje na federalističkom programu i traženje rješenja hrvatskog pitanja na osnovi ravnopravnosti s ostalim narodima u Jugoslaviji.

5. Političko opredjeljivanje većine stanovništva sisačkog kraja temeljilo se na jasno izraženoj nacionalnoj svijesti. Većina birača izjašnjavala se za program koji je u prvi plan postavljao položaj Hrvatske i tražio priznavanje hrvatske

³³ Isto, 345/16. XII. 1938.

³⁴ Npr. u Krapini, gdje je Mačekova lista dobila 8623, a vladina samo 52 glasa, poslanikom je postao vladin kandidat. U Klanjcu, gdje je opozicijska lista dobila 7614, a vladina samo 14 glasova, izabran je kandidat s vladine liste. Tako je bilo i u mnogim drugim izbornim jedinicama po Hrvatskoj.

nacionalne individualnosti. Dakako, po tome Sisak i njegova okolica nisu bili izuzetak od ostatka Hrvatske. Upravo takovim iskazivanjem stanovništvo sisačkog kraja se uklapa u hrvatski nacionalni pokret i tokove one politike koju tada slijedi većina hrvatskog biračkog tijela. Stranke s unitarističkom koncepcijom (Demokratska, a zatim Samostalna demokratska stranka) u sisačkom kraju bile su marginalizirane. Otpor unitarizmu, kao i velikosrpskoj hegemoniji, izražen je jasno u rezultatima svih parlamentarnih izbora od postanka do sloma stare Jugoslavije.

S U M M A R Y

PARLIAMENTARY ELECTIONS AND FACTIONAL STRUGGLES IN SISAK REGION BETWEEN THE TWO WORLD WARS

In the period between the two world wars there were several political parties active in Sisak and its surroundings. They all were fractions of larger parties with leaderships in Zagreb or Belgrade. They represented various programs, and their force and influence can be reliably established only through the results they had achieved during parliamentary elections. In this paper the author deals with the participation of political parties in the elections for the Parliament in Sisak region, and there were seven elections in Yugoslavia between the two wars. According to the results of the elections, conclusions can be made about orientation of the electors in Sisak region, and thus also about their political preferences and backing of particular political programs. Only in the first elections (in 1920) difference of opinion between cities and country was manifested. The electors in Sisak region were oriented to several political parties the programs of which met their vital interests. But in most of them the Croatian national feelings predominated. Until the dictatorship of the 6th January they mostly supported Stjepan Radić and his Croatian (republican) Peasant Party. It was the orientation to federalism, and against unitarianism and great Serbian hegemony. The electors followed Radić even when he made his well known political turn and recognized the Monarchy and Vidovdan Constitution. After Radić's death, most of the electors in Sisak region supported Dr. Vladko Maček. At the elections in 1931, during the dictatorship of the 6th January, the only list of candidates in Sisak was that of the government. The electors' attitude towards this list was best shown by their abstinence. At the elections in 1935 and 1938 most of them voted for the oppositional list with Dr. Maček at its head. That meant that they continued to support the program of equality of peoples in Yugoslavia and looked for resolution of the Croatian question in establishing federalism. Such orientation fitted into the Croatian national movement which extended all over Croatia.